

בעקבי המשוררת זלדה

על שירת זלדה מאת חמוטל בר יוסף, בהוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ט

מאת אברהם בלאט

מבנים ומוטיבים, בניין תלפיות. אנב כך היא מספרת בפירוט על נעוריה וזדה שלמה בכי"ס שפיצר ובכית מדרש למרות "מורח", נישואיה וחיה. היא תוהה על ההתקבלות היוצאת דופן שזלדה זכתה בה, גם מצד משוררים ומבקרים שליבם גם בעולם הרחי. כך, למשל, התפעל מאיר ויזלטיר מזלדה, שפתחה "שער בו עברה השירה הישראלית מהנוסח של שנות החמישים והששים, אל המהלך של שנות השבעים והשמונים ובעיקר עקב המימד ההיפנוטי והישירים האחרים דרבוך חרישי ומקסים של חיים". כך גם מרדכי גלדמן ומשה דור, ואפילו יונה וולך התפעמה משירת זלדה, ש"עולם זה עושה אותי טובה, והייתי שאח מביאה משאוי-אוחי-כמהה, משתאה געגועים, ואני וזכרת מאוד שאני יהודיה". על "אף היענות אינטימית זו של יונה וולך לשירת זלדה לא נמנעה המשוררת הרחיה מלמחות נמרצות נגד מערכת "עתון 77" שפירסמה שיר פרברטי של יונה וולך על תפילין, והוסיפה ברתיעה: "הלוואי שהייתי מתה לפני שנכתב". כך כערה האש כעצמותיה של זלדה נקית הדעת, אשר גם דחתה את המשך השתחפתה בעיתון, אם כי לימים נחרצתה כמקצת... זלדה זכתה לתגובות נלהבות בתחומי הביקורת גם מהאקדמיה, אשר לא ידעה בתחילה היכן לשבץ אותה. אך משונה שדווקא ש שלום טמן במגירתו חמישים שנה קטעי שירה ופרוזה, ורק עתה עם פרסום הספר הוציא מן הגניזה החפאית שעל הר הכרמל.

חמוטל בר יוסף תוהה איפוא על פרשת ההתקבלות היוצאת דופן של שירת זלדה, שהיה בה מסמני אגרות עממיות, לידה מאוחרת, והיפופיה הנמה, אם זה כשל התגברות הרגש הדתי והלאומי לאחר מלחמת ששת הימים, או המבוכה המוסרית לאור המצב הפוליטי והאנושי החדש. נדמה, שהחיפוש אחרי סיבות על חוקיותם של התיאורים פואטיים היא בגדר של נהיה אחרי "פאטא נירולוגיה", שכן ברור כשמש שהקול בנשי של זלדה עם הפרספקטיבה השונה עוררו הדים בציבוריות הרחבה, אצל המשוררים שביקשו להשתחרר מאויקי העבר כדי להתבסס ב"שוני המרהיב", בשירה שמעבר לחזרה הפרסתלית שהיתה בניגוד להלך רוח של הפילוסופיה היאושית והקומית שורצה חידולן ככול. זלדה לא התקטטה בנרצות לא לה, לא דיברה בגרולות, ולא ננתה לחשיפה עצמית, ועם זאת שימש דווקא עולמה הצנוע כמנוף למרשנים מופשטים של "מלכויות היכולות", שבתשתיתן אצור עולם מוסרי בעל ערך מטאפיסי, וסולם רחוני. חמוטל בר יוסף לא הלכה בדרך הקלה במחקרה המונוגרפי, אלא חקרה ודרשה, במקור ומאקר, וחרשה חריש עמוק כבוסתנה של המשוררת, כהדרשה לסיפורי אגדה פרחאים או לסקסטים מקדמים, כדי להאיר את הדמות ולהשלים את החממה סיפורית השוררים אגדות עם רסיות, קטעי עולם לידה או סממנים סימפטיים כפי פרוזה רסית סימבוליסטית, שיש או אין בהם ענין.

ציורפים מהמקורות

זלדה, שהתחילה לכתוב באמצע שנות השלושים, ולפרסם בשנות החמישים, לא יצתה כמבוכה למשכ

מות יסודות ז'אנרים כרוח התקופה הזמן, ואף נוקקה לנימות סיפוריות שעוררו אי אמן, עד שהסופר ישרון קשת טען כנגדה בשנת 1960, ששירה הם כ"שירים לעת מצוא", על מאורעות נפש מסותרים, עד שדומה כי אין היא נושאת את נפשה כלל להיות משוררת, ושום דבר ספרותי אינו נראה לה כתוצרתה. מסקנתו היתה, ש"שירי זלדה חסרים את תוכן הביטוי, את ניכוש הצורה, ללא ברק לישוט וללא כיווני פיוט". כך חרץ ישרון קשת, משורר ומבקר, מדורו של ביאליק, שתרגם יצירות רבות מהספרות האירופית — את גורל שירת זלדה, אך הזמן טפח על פניו, וכל כך למה? היות ששירה היה מזוג ביותר עם היסוד הסיפורי. בניגוד לשירה עברית בשנות החמישים והששים, היתה שירה וזדה עמוסה בצירופים מהמקורות ונעדרת הקונטרסיות הלשונית של שלונסקי או הצבעוניות של אלתרמן, כאשר הירחמוס והטון נוצרים במידה רבה על ידי המבנה התחבירי של המשפט ועל ידי החיטים בין יצירות התחבירי לכך טורי השיר. חמוטל בר יוסף בוחנת אתח את תופעות היסוד של הפואטיקה הולריאנית לכל אורכה ורחבה, בצינה את ההשפעה של דודה הרב א. חן שדש במשנתו החברית, והיא שאבה משם מוטיבים כעת וכעונה אתח עם רסיסים מתוך המיתוס האישי שלה. זלדה, המשוררת האמנותית, היתה ערה גם למציאות המחושבת, למאורע החולף, או לשכניה המדומנים, אם כי לא נתפסה לאידיאליזציה של המציאות, כמו שגם לא התעלמה מהרושם האנושי, אלא התמודדה והגיבה על המתחשש בדרך של "תיקון עצמי" של גואל או מציל, לא אתח נתקבל הרושם על היותה שרירה או חוסה בצל הקיפאון, אך היא השילה מעל עצמה את התרדמה והעלטה את היסוד הריאלי צועד עם הפן האליגורי. מבחינה זו נכונה היא הנחתה של בר יוסף אשר הנישה, שזלדה מצאה בנפש הזולת את מה שמשוררים אחרים נהגו למצוא בטבע, ברחובות העיר ובחצר עצמם, אם זה סדרות מרגשים או מעוררי השתאות, אשר גילתם האיר מחדש את עולמה.

זלדה תיארה הרבה דמויות דיוקנאות של אנשים שהכירה כחיים היומיומיים שלה, אם זה במכחול, בציוור פלסטן, או כפרחה ובשירה, כך שהאנושי והא-סחטי נושקים אצלה אהרדי, אם היו רומנטיקונים שחיפשו את המצוי בפרח או בזכום, חתרה זלדה לקראת הגוף האנושי של הסנדלר העלול, הקבצן והחנווני, בהעניקה להם חום ואפטיה, בנגיעתה בנפש הזולת. רכבי אפיונה את הדמיות, או עיצוב דיוקנם, משמשים אצל החוקרת כר נרצח של מרש פואטי, בהם ה"אני" הלידי מתפרק לדמויות משנה. כגון, לב, נפש, נשמה, שמפקקים את הרוחן מן המימד האידיאליטי.

בספר החמישי מתייחסת בר יוסף לסגנונה הנתון של זלדה, ל"מחשבותיה" שיש להן ערך ריגאמי ומקום של נכוד, יאמ"ה בארמנות רוח או במגולים של מצבי נפש, עת המתחים הפנימיים יוצרים את האטמוספירה שעליהן היא בונה את הגשם של חרייתה הייחודית, כצד המיטאפוזיקה המימטט.

לא לשהא מצביעה החוקרת על פגרים שבין הפרה טיקה המודרנית לבין שירת זלדה, שכן ת.ס. אליטס הדגיש שהשירה נשענת על הניקרון של ההחשבה האובייקטיבית, בעוד שירת אמנה אינה נעזרת להנחה הללו. ואם ועוד, זלדה כללה בשירתה הנוצרת מילים כעלוח גושי עיני ישרי, והפסטיחה הרצו מהורכבת הספרותית המודרנית, כי אפיהח שירתה הכללית היתה פגיעה בכללי המשחק ובחוקלי השפת. זלדה

(סוף בעמוד 8)

יחודה של שירת זלדה בשירה העברית המודרנית היה בעמידתה החר-משמעית על קרקע האמונה היהודית לדורותיה. היא לא שרה אומנם "שירי קודש" כדוגמת ריה"ל או רשב"ג, אך החוויה הדתית היוותה את המפתח למודעות עולמה.

כל מה שנפליג נמצא מצבים ונתונים על הת- יחסיותה לקצוות האנושיים, ליסודות אליגוריים או נסיונות של אחרים להצביע על משכר ובדידות בשירת זלדה — לא תתעורר התשתית הבסיסית המחפיה על הכול, והוא הקשר שעולמה האמנותי, שירת הילוף והפסטיחה בנך חביד היוו יסוד מוסד ונקודת מוצא של כל הפואטיקה שלה. אומנם הנושא של "נשים משוררות בישראל" לבש תנופה בעשרים השנים האחרונות, ועדות לכך היא השורה הארוכה של משוררות שגילו את נוכחותן הפמיניסטית, על דרך החשיפה האינטרוברסית, שרישומן ניכר כיום, בהיותן משרות על גלים שונים, למן הפנטסיה הפיגורטיבית עד החומרים החושניים של ישירות נשיות. זלדה מישקובסקי היתה תופעה סגולית, שעלתה מתוך דפוסי מסורת ריהשוני המרהיב" למצוא ביטוי לכמהות הנסתרות שהלכו ופרצו מבפנים. זלדה לא דיברה בלשון אוטורית, ולא קשרה עצמה במחלצות אסתטיות מודרניות, אלא אספה את החשוקה של הנפש לעולמות כמוסיים, כדי למצוא את העולם המפויים. רבות נכתב על זלדה בראייה כוללת, בקול של הלל וקול של חול, אך חמוטל בר יוסף באה לסגור מעגל ולהקיף את המסגרת. היא טרחה ויצאה אל השטח, אל קרובי חמוטל בר יוסף פתחה באילן היוחסין של זלדה, במתכונת רחבה את תולדות חייה של זלדה ואת הרקע המשפחתי שלה, בד בבד עם הירבט הפורמלי על האופי הזאנוני של שירתה הרב שכבתיה.

השתלשלות אילן יוחסין

הליכה זו אל הפרטים הביוגרפיים נועדה לשרת את ההבנה בשירתה, שכן בלידהם אי אפשר לתפוס את התשתית הנפשית והרעיונית עליהם צמחה וגדלה. חמוטל בר יוסף פתחה באילן היוחסין של זלדה, המתחיל במאה האחת עשרה בברצלונה שבספרד מצד אמה עד "בעל התניא" ר' שניאור זלמן מליאדי, ועד הסא הרדיץ במאה העשרים, שהיה גאון תלמודי שמעטים כמותו בדורותיו. הסב, אשר דיוקנו האיר את היותה כספלי הצטייר בחזונה "כאברהם אבינו / שכלילה ספו-מלות / קצרא אל בוראו / מתוך הכבשן / שאח בני עקב / היה סכו / אותה אמנה שלמה / בתוך השלחנה / ואותו קטט טלול / חקן רך גלים".

גם אברה של זלדה, שלום שלמה, איש גבה קומה רפה תואר, היה אחיו של ר' לוי יצחק שניאורסון, אביו של הרבי מליובאבין רה"ם, ר' מנחם מנדל שניאורסון, וניו של ה"צמח צדק", אשר ממנו ומרדה, חרב אברהם חן, שזמר בליבה המשפחות העמקה למערכת המושגים החברית ולמחשבה הנתונת. מחקרה של חמוטל בר יוסף כולל מנוגרייה, ביוגרפיה ופואטיקה האיובת על לשון ופרסודיה.

בעקבי המשוררת זלדה

(סוף מעמוד 6)

יצירת רושם ריגושי מועצם. ביצירתה של זלדה מוצאת חמוטל בר יוסף את כל המכלול שאפשר לסווגו כדתי, כגון אס. המרכז התימטי הוא תיאולוגי המתאר את היחס בין האדם והאלוקים, את הקונפליקטים בין אמונה לכפירה, קונטראציות ואמונה דתית, וריאליה בדיונית הקשורה בהווי חיים דתי. אומנם את שיריה של זלדה אפשר לקרוא ולאסוב בלי לדעת דבר על חייה, וכלי להתייחס למימד הדתי שלהם אך אי אפשר להכניסם כאשר מדלגים על המימד הזה. חמוטל בר יוסף מוכיחה שהיא אהבת את שירת זלדה, ויעיד על כך רצונה לחדור לכל תחומי שירתה, תוך מעקב אחרי החסידות וכתבי הרב חן, רובדי הקדושה והשגב, תוך ידיעה שהאמונה היא אשר שימשה כנקודת מוצא של השיר.

זלדה מישקובסקי הופיעה כמטאור בשמי הספרות העברית, קול אותנטי שחפף את המישור המופנם והאינטימי של החוויה, כאשר האלוקות נתפשה כמרוש לאורך כל קווי שירתה כנקודת אחיזה רוחנית וקיומית כאחת.

בשירה זו נתגלתה המהות הפנימית בלב הכאוס הכללי עם האמונה בהישארות הנפש ובקיומו של העולם הבא. בר יוסף הרבתה לעיין בפרשנות של ההיבט הדתי בצד האבחנה האסתטית, והיא הגישה לנו את ספרה המשקף תמונה נאמנה של הזהות הדתית של המשוררת עם הדגשת חשיבותם של הערכים. המונוגרפיה של חמוטל בר יוסף על הפואטיקה של זלדה היא פרי ראייה מחקרית ואקדמית ומהווה תרומה לשירתה המורשתית שהפכה למיתוס. הקטיגוריה של שירה דתית ומשוררת דתית תמשך להיות מורכבת קדורנו, בדור של חילון, אך עצם הכיבוד וההתמודדות עם האחדות האבודה מגבירים את הכוסף לחופי השירה הסאקראלית.

בשירתה פנתה אל מהריות מופשטות כדי להעלות את חוויותיה, והמצב הנפשי הטיפוסי לשירה היה מצב של ביקורת מחשבתית המונעת ראייה חד צרדית, או התפרצות רגשית נרקסיסטית.

בשירה נקלטו המציאות כעין כתב סתרים, שעצם פיענוחן נשא מטען רב סמלי, בהיותה ניוונה מהתבוננות כמה שהתרחש בה ולא בזרמי תת תודעתה. בצד אלה מתארת חמוטל בר יוסף את המתכונת הפרוסודית השולטת בשירתה ומציגת שביטול הגבולות בין הז'אנרים כתפישתה הפואטית של זלדה הובילו אותה לראות ביצירה פעולה של חירות הרוח. כן היא משרטטת את הפרופיל הגרפאי שלה, את התבניות, תנועות, עיצורים, ואת כל מלאכת הקומפוזיציה שלה. זלדה, שנוקקה ללשון מיסטית, לא הצטיינה בליטושים צורניים ולא היתה משועבדת לארגון דיתמי או לתבניות מחוטבות.

מכלול דתי

הפרק השמיני של הספר הוא בעצם הלוח, ובו מנסה מר יוסף לאתר ולאכתן את פירושה של ספרות דתית על מהותה וטיבה, מושגיה וסמליה. החוקרת באה לידי מסקנה, שיסודות דתיים ביצירות ספרות יכולים להיות בעלי מובנים שונים, וככל שיסודות אלה מופיעים במבודד ובאופן שולי, מבדילים בין שימוש בחומרי מציאות או בתמונות מיטאפוריות הקשורות לעולם הדת, במגמה לבטא השקפת עולם דתית של המחבר לבין שימוש ביסודות לשחזור הווי החיים הדתי, או

